

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

TRỊNH THỊ THẢO

NGHỆ THUẬT LỜI THƠ TRONG DÂN CA SÁN CHÍ

(Qua khảo sát tư liệu sưu tầm ở xã Kiên Lao,
huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang)

LUẬN VĂN THẠC SĨ KHOA HỌC NGỮ VĂN

Thái Nguyên – 2013

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

TRỊNH THỊ THẢO

NGHỆ THUẬT LỜI THƠ TRONG DÂN CA SÁN CHÍ

**(Qua khảo sát tư liệu sưu tầm ở xã Kiên Lao,
huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang)**

CHUYÊN NGÀNH: VĂN HỌC VIỆT NAM

MÃ SỐ: 60220121

LUẬN VĂN THẠC SĨ KHOA HỌC NGỮ VĂN

Người hướng dẫn khoa học: PGS.TS Trần Đức Ngôn

Thái Nguyên – 2013

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi dưới sự hướng dẫn khoa học của PGS.TS Trần Đức Ngôn

Nội dung đề tài nghiên cứu của luận văn chưa được ai công bố trong bất kì công trình nào khác.

Thái Nguyên, tháng 5 năm 2013

Tác giả luận văn

Trịnh Thị Thảo

LỜI CẢM ƠN

Lời đầu tiên tôi xin được bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới PGS.TS Trần Đức Ngôn người đã tận tình hướng dẫn, chỉ bảo, dìu dắt và giúp đỡ tôi trong suốt thời gian tôi thực hiện và hoàn thành luận văn này.

Tôi xin được bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới các thầy, cô giáo giảng dạy lớp cao học văn K19, khoa Sau đại học, khoa Ngữ văn, trường Đại học Sư phạm Thái Nguyên đã hướng dẫn, truyền đạt kiến thức cho tôi trong suốt quá trình học tập và nghiên cứu.

Tôi xin chân thành cảm ơn bà Lý Thị Kẹo, người đã giúp tôi trong quá trình sưu tầm tư liệu để hoàn thành luận văn này.

Cuối cùng tôi xin bày tỏ lòng biết ơn tới những người thân trong gia đình, đồng nghiệp và bạn bè đã luôn động viên và tạo mọi điều kiện tốt nhất cho tôi trong suốt thời gian học tập, nghiên cứu.

Thái Nguyên, ngày 22 tháng 5 năm 2013

Tác giả

Trịnh Thị Thảo

MỤC LỤC

Trang

Trang bìa phụ.....	
Lời cam đoan.....	
Lời cảm ơn	
Mục lục	i
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề	2
3. Mục đích và yêu cầu của đề tài	7
4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	8
5. Phương pháp nghiên cứu và tư liệu khảo sát.....	8
6. Bố cục của luận văn.....	8
NỘI DUNG	9
Chương 1. TỔNG QUAN VỀ DÂN CA SÁN CHÍ	9
1.1. CHỦ NHÂN CỦA DÂN CA SÁN CHÍ.....	9
1.1.1. Sơ lược lịch sử tộc người Sán Chí.....	9
1.1.2. Văn hóa của người Sán Chí.....	10
1.1.2.1. Văn hóa tổ chức xã hội.....	10
1.1.2.2. Văn hóa sinh hoạt.....	12
1.1.2.3. Văn hóa phong tục	13
1.1.2.4. Văn học nghệ thuật	14
1.2. DIỄN XUỐNG DÂN CA SÁN CHÍ.....	14
1.3. NỘI DUNG CỦA DÂN CA SÁN CHÍ.....	17
1.3.1. Tình yêu nam nữ.....	18
1.3.1.1. Tình yêu với sự gặp gỡ, nhớ thương và khát vọng hạnh phúc kết đôi... 18	
1.3.1.2. Tình yêu với sự dở dang, ly biệt.....	24
1.3.2. Tình yêu quê hương đất nước.....	26
1.3.2.1. Nỗi đau xót trước cảnh quê hương bị giặc tàn phá	26
1.3.2.2. Tình cảm gắn bó với thiên nhiên, cuộc sống	28
Chương 2. THỂ THƠ VÀ KẾT CẤU LỜI THƠ TRONG DÂN CA SÁN CHÍ ..	31
2.1. THỂ THƠ	31

2.1.1. Sơ lược về thể thơ thất ngôn tứ tuyệt.....	31
2.1.2. Văn thơ	33
2.1.3. Nhịp thơ.....	38
2.1.4. Thanh điệu.....	40
2.2. KẾT CẤU LỜI THƠ	42
2.2.1. Kết cấu đối đáp	43
2.2.2. Kết cấu một chiều	47
2.2.3. Kết cấu trùng điệp.....	48
Chương 3. CÁC BIỆN PHÁP TU TỪ, NGÔN NGỮ BIỂU THỊ THỜI	
GIAN VÀ KHÔNG GIAN NGHỆ THUẬT TRONG DÂN CA SÁN CHÍ ..	53
3.1. CÁC BIỆN PHÁP TU TỪ	53
3.1.1. So sánh	53
3.1.1.1. Cấu tạo của phép so sánh trong dân ca Sán Chí.....	53
3.1.1.2. Giá trị của nghệ thuật so sánh trong dân ca Sán Chí.....	56
3.1.2. Ẩn dụ.....	60
3.1.2.1. Lối sử dụng ẩn dụ trong dân ca Sán Chí.....	60
3.1.2.2. Vai trò của ẩn dụ trong dân ca Sán Chí	62
3.1.3. Nhân hoá.....	65
3.1.3.1. Lối sử dụng nhân hoá trong dân ca Sán Chí	65
3.1.3.2. Vai trò của phép nhân hoá trong dân ca Sán Chí	67
3.2. NGÔN NGỮ BIỂU THỊ THỜI GIAN VÀ KHÔNG GIAN NGHỆ	
THUẬT TRONG DÂN CA SÁN CHÍ.....	70
3.2.1. Ngôn ngữ biểu thị thời gian nghệ thuật	70
3.2.1.1. Ngôn ngữ biểu thị thời gian hiện thực	71
3.2.1.2. Ngôn ngữ biểu thị thời gian tâm lý.....	74
3.2.1.3. Ngôn ngữ biểu thị thời gian đồng hiện	76
3.2.2. Ngôn ngữ biểu thị không gian nghệ thuật.....	80
3.2.2.1. Ngôn ngữ biểu thị không gian thiên nhiên.....	81
3.2.2.2. Ngôn ngữ biểu thị không gian sinh hoạt.....	85
KẾT LUẬN	90
TÀI LIỆU THAM KHẢO	93
PHỤ LỤC

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Dân ca nói chung, dân ca của người Sán Chí ở Kiên Lao, Lục Ngạn nói riêng vẫn được coi là món ăn tinh thần của không ít người trong đời sống sinh hoạt hằng ngày. Ở Kiên Lao, những bài hát dân ca từ rất lâu đến nay vẫn được bà con gìn giữ, thể hiện, đam mê, thậm chí sáng tác ở mọi lúc, mọi nơi và trong mọi hoàn cảnh.

Sức hấp dẫn của những bài dân ca (mà người Sán Chí thường gọi là *sính ca*) không chỉ ở giọng ca, nhịp hát khi xướng lên mà còn ở vẻ đẹp đa dạng của lời thơ trữ tình trong những bài thất ngôn tứ tuyệt. Người Sán Chí ở Kiên Lao sáng tạo, thể hiện hay thưởng thức văn hóa, nghệ thuật không ngoài mục đích bồi đắp và làm giàu cho tâm hồn mình song họ luôn mong muốn những sản phẩm tinh thần mang giá trị cao ấy không chỉ mãi mãi được lưu truyền mà còn được làm dày thêm, đến với nhiều người trên mọi miền của Tổ quốc. Từ thực tế trên, khi chọn nghiên cứu giá trị nghệ thuật trong dân ca Sán Chí ở Kiên Lao (Lục Ngạn, Bắc Giang), chúng tôi nhằm phát hiện cái hay, cái đẹp của lời thơ và nuôi ý thức bảo tồn vốn dân ca này của người Sán Chí. Chúng tôi cho đây là một việc làm thiết thực.

Trên thực tế nghiên cứu, những giá trị nghệ thuật của dân ca Sán Chí, cho đến nay, vẫn còn là một khoảng trống trong khoa học. Các công trình nghiên cứu đi trước chưa đề cập nhiều đến vấn đề này.

Từ những lý do trên, chúng tôi quyết định nghiên cứu đề tài “*Nghệ thuật lời thơ trong dân ca Sán Chí*” (Qua khảo sát tư liệu sưu tầm ở xã Kiên Lao, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang) với hy vọng đóng góp phần nhỏ vào quá trình tìm hiểu dân ca các dân tộc thiểu số Việt Nam nói chung và dân ca của người Sán Chí nói riêng.

2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề

- Công trình *Hát dân ca – dân tộc Sán Chay – nhóm Sán Chí xã Kiên Lao, huyện Lục Ngạn, tỉnh Bắc Giang* (chủ nhiệm đề tài Nguyễn Xuân Cẩn, Bắc Giang, 1999) có thể xem là công trình điều tra, khảo sát, tìm hiểu ban đầu, về dân ca Sán Chí (sinh ca) ở xã Kiên Lao, huyện Lục Ngạn. Trong công trình này, các tác giả đã đi sâu tìm hiểu về nguồn gốc của người Sán Chí, chỉ ra những điều kiện tự nhiên, kinh tế, văn hoá, phong tục của tộc người này (ở Việt Nam nói chung, ở Kiên Lao nói riêng). Các tác giả Trần Văn Lạng, Nguyễn Hựu Tự có đưa vào đề tài bảng từ vựng Hán – Nôm Sán Chí, lời ca Sán Chí (nhưng không nhiều – trên 30 bài) sau khi điền dã, sưu tầm, biên dịch (so với cuốn “*Dân ca Sán Chí ở Kiên Lao – Lục Ngạn*” sau này, số lượng bài ca ở công trình này chiếm tỷ lệ nhỏ). Ngoài ra ở mỗi phần, mỗi chương của công trình, các tác giả đều có giới thiệu khá cụ thể về các hình thức ca hát dân ca của người Sán Chí hoặc trình bày, phân tích về thực trạng hát sinh ca của bà con ở Kiên Lao – Lục Ngạn hiện nay. Nhận xét chung nhất về sự tồn tại, phát triển của dân ca Sán Chí, Trần Văn Lạng có viết: “*Dân ca Sán Chí là loại hình dân ca có từ lâu đời với các lối hát ru, hát ví, đối đáp nam nữ thể hiện tình cảm tốt đẹp giữa con người với con người, con người với thiên nhiên làm cho cuộc sống thêm tốt đẹp. Loại hình dân ca này trước đây rất thịnh hành và được bà con Sán Chí hát thường xuyên mọi lúc, mọi nơi. Song hơn 20 năm nay, loại hình hát dân ca này như bị lãng quên trở nên xa lạ dần với lớp trẻ Sán Chí* [4, 30].

Nhìn chung, công trình được xem là thành công bước đầu do nhóm tác giả thực hiện sau một thời gian đi thực tế, khảo sát, viết báo cáo về dân ca của người Sán Chí ở Kiên Lao, Lục Ngạn. Trong công trình, có thấy đưa ra một vài luận điểm về nội dung lời ca (chưa đi sâu phân tích, chứng minh), còn đặc điểm hình thức nghệ thuật lời thơ hầu như chưa được các tác giả nhắc đến. Song đề tài đã tập hợp, khái quát được những tiền đề thực tế quan trọng liên quan tới

đời sống, vốn dân ca của người Sán Chí, trên cơ sở đó chúng tôi hiểu được thêm về người Sán Chí, về đời sống của bà con và có định hướng nghiên cứu các vấn đề trong luận văn được tốt hơn.

- Cuốn ***Dân ca Sán Chí ở Kiên Lao – Lục Ngạn*** (Nguyễn Xuân Cần – Trần Xuân Lạng chủ biên - 2003) dày hơn 1000 trang, đã khái quát được phần lời dân ca Sán Chí ở xã Kiên Lao, huyện Lục Ngạn. Các tác giả của cuốn sách sau một thời gian dài đi sưu tầm, điền dã, tìm hiểu, viết báo cáo, đã tập hợp, tuyển chọn và in sách hơn 1000 bài dân ca (gồm cả phần chữ Hán, phiên âm Hán Việt và dịch nghĩa). Chiếm một phần nhỏ trong cuốn sách là một số bài giới thiệu khái quát về dân tộc Sán Chí với những điều kiện tự nhiên, kinh tế, văn hoá, các hình thức hát dân ca của tộc người này. Có thể đánh giá về công trình này như lời của các tác giả: “*Chuyên luận này chưa có tham vọng nghiên cứu sâu mà chỉ ở mức độ điều tra khảo sát, sưu tầm tập hợp tư liệu về dân ca Sán Chí – Sán Chay ở Kiên Lao*” [5, 7]. Tuy vậy, chúng tôi vẫn nghĩ rằng cuốn sách này là một thành công lớn, là kết quả của sự nỗ lực không ngừng của nhóm tác giả người Bắc Giang. Dù chưa nghiên cứu sâu giá trị nội dung, nghệ thuật của lời thơ nhưng cuốn sách đã cung cấp nguồn tư liệu phong phú, quý giá về các bài dân ca Sán Chí cho những người nghiên cứu đi sau cũng như góp phần vào việc bảo tồn, gìn giữ vốn văn hoá, văn học cổ truyền của tộc người này.

- ***Địa chí Bắc Giang*** (Bảo tàng Bắc Giang xuất bản năm 2003) là cuốn sách tập hợp các bài viết thuộc nhiều lĩnh vực khác nhau (trong đó có thể loại dân ca Sán Chí – lĩnh vực văn học nghệ thuật) của tỉnh Bắc Giang. Tác giả Nguyễn Thu Minh khi viết về mục “*Dân ca Sán Chí*” đã đưa ra nhiều ý kiến, luận điểm về thể hát sinh ca xưa nay của người Sán Chí (trong đó phân tích khá chi tiết về bốn hình thức hát sinh ca hiện còn tồn tại: hát ban ngày, hát ban đêm, hát đám cưới, hát đôi danh). Sau khi khẳng định “*Dân ca Sán Chí là một loại hình văn học dân gian truyền thống đã có từ lâu đời. Đó là một thể loại dân ca*

trữ tình, một hình thức văn nghệ phong phú, hấp dẫn của người Sán Chí...” [47, 477], tác giả có đưa ra những nhận xét liên quan đến nội dung các câu hát sinh ca như: *“Sinh ca của người Sán Chí không những là lời ca tiếng hát của thanh niên nam nữ mà còn phản ánh những tư tưởng, tình cảm, ước mơ, nguyện vọng của mọi tầng lớp nhân dân lao động...”*, song chưa đi vào phân tích cụ thể ở các bài ca; hoặc nhận định thiên về cách thức sáng tạo lời thơ – mặt hình thức nghệ thuật của người Sán Chí: *“Sinh ca là những bài ca giản dị nhưng vô cùng sâu sắc. Họ mượn những hình tượng mây nước trăng hoa để nói hộ lòng người, lồng vào những hình tượng đó tình cảm sâu kín của mình. Họ muốn nhờ sự vật hay sự việc trong thiên nhiên trong xã hội nói hộ lòng mình với người bạn hát, bạn đời”* [47, 482]. Nhìn chung những luận điểm Nguyễn Thu Minh đưa ra như trên (dù chưa lấy dẫn chứng minh họa) có thể xem là những ý kiến quý báu giúp chúng tôi có được định hướng đúng đắn khi nghiên cứu về nội dung và nghệ thuật lời thơ trong dân ca Sán Chí.

- Trong cuốn ***Dân tộc Sán Chay ở Việt Nam*** (Khổng Diễn chủ biên) – nhà xuất bản Văn hoá dân tộc – 2003, nhóm tác giả đã trình bày khá công phu, cụ thể, chi tiết về mọi mặt trong đời sống của người Cao Lan – Sán Chí (thuộc Sán Chay): điều kiện tự nhiên, dân cư, đời sống kinh tế, tổ chức xã hội, văn hoá vật chất, văn hoá tinh thần... Khi nói về mảng văn nghệ dân gian (thuộc văn hoá tinh thần) các tác giả có bàn tới thể loại dân ca của người Cao Lan – Sán Chí. Trong đó có trích dẫn một số bài ca chứng minh cho các nhận định: *“Lời ca nói về quê hương bản quán và đặc điểm phong cảnh quê hương...”* [7, 386]... *“phần lớn nội dung hát sinh ca hay song cộ là đề cập đến tình yêu”* [7, 387]. Trong bài viết, các tác giả còn nhấn mạnh tới “tính phổ biến” của lối hát sinh ca từ xưa đến nay: *“Ở người Sán Chí cũng như Cao Lan, hát song cộ hoặc sáng cộ khá phổ biến, hầu như xưa kia làng nào cũng hát”* [7, 399].

Có thể nói, cuốn sách là một công trình nghiên cứu toàn diện, hệ thống, đầy đủ nhất về người Sán Chay (gồm Cao Lan – Sán Chí). Song về phần dân